

Naš vodja

Vladimir Iz železa je, a v tem železu bije
 Nazor toplo mu srce. Iz roke, ko jo dvigne,
 do oblakov temnih soj svetlobe švigne,
 koder stopi, led pod pëto se razbije.

In takó nas vodi. — Mí ne vemo, če je
 sin današnjih dni, če lik iz zgodb je starih;
 stopamo za njim vse dalje in močnejše,
 up pa nas je še mogočnejši ožaril.

Veselje in žalost

Vladimir
 Dedijer

Tako veselje je prevzemalo vojsko in ljudstvo jeseni leta 1943, ko je Narodnoosvobodilna vojska po uspešno odbitih dveh težkih nemških ofenzivah štela okrog 300.000 borcev. Osvobojeno ozemlje je znašalo že polovico Jugoslavije.

V partizanskih krogih so na široko razpravljali o tem, kako naj se okrepe dotedanje pridobitve. CK KPJ je sklenil takoj po kapitulaciji Italije, da se skliče AVNOJ, ki naj bi ustrezno sklepal glede začasne vlade nove Jugoslavije.

Že v oktobru 1943, ko se je razvedelo, da se sestanejo v Moskvi angleški zunanji minister Eden, ameriški zunanji minister Cordell Hull in komisar za zunanje zadeve ZSSR Molotov, je poslal Tito v Moskvo naslednjo brzojavko:

»V zvezi s pripravami za konferenco predstavnikov ZSSR, Anglije in Amerike se bo prav verjetno govorilo tudi o Jugoslaviji.

V zvezi s tem prosim, sporočite vladi ZSSR sledeče:

Antifašistični svet Jugoslavije, Hrvaške in Slovenije ter Vrhovni štab NOV in POJ so me pooblastili, da izjavim:

Prvič. Ne priznavamo niti jugoslovanske vlade niti kralja v inozemstvu, ker že dve leti in pol in tudi sedaj podpirajo okupatorjevega sodelavca izdajalca Dražo Mihailovića ter nosijo spričo tega vso odgovornost za to izdajo nad narodi Jugoslavije.

Drugič. Ne bomo dovolili, da pridejo v Jugoslavijo, ker bi to pomenilo notranjo vojno.

Tretjič. Govorimo v imenu ogromne večine ljudstva, da želi demokratsko republiko, ki se naslanja na narodnoosvobodilne odbore.

Četrtič. Edina zakonita ljudska oblast so v zadnjem času narodnoosvobodilni odbori z antifašističnimi sveti na čelu.

Tako bomo izjavili tudi angleški misiji pri našem štabu.

Angleški general nam je že sporočil, da se angleška vlada ne bo dosti zavezemala za kralja in pobeglo jugoslovansko vlado.«

V Jajcu, nekdanji prestolnici bosenskih kraljev, v dolini reke Vrbasa, kjer je bil oktobra 1943 Vrhovni štab, so nestrpnost čakali, kaj prinese moskovska konferenca. Ta je trajala od 13. do 30. oktobra, sovjetska vlada pa Titove izjave ni dala na dnevni red.

V tem pa je bilo v Jugoslaviji sklenjeno, da se skliče AVNOJ. Za sestanek je bilo izbrano mesto Jajce. Med drugo svetovno vojno je to mesto večkrat menjalo gospodarja. Partizani so ga osvobodili 1942, konec istega leta so ga vnovič zavzeli Nemci, jeseni 1943 pa so ga partizani znova prevzeli. Tu se je nastanil Tito s svojim štabom. Na planoti izpod trdnjave so postavili dve baraki, kjer so spravili pod streho pisarne. V eni sobici teh barak je stanoval tudi Tito.

Jajce so pogostokrat napadali nemški bombniki. Takrat je Tito navadno šel do tovarne, ki je imela predor, kamor so se skrivali ljudje. Prav pred zasedanjem AVNOJ so Jajce zopet bombardirali. Tito je bil v zaklonišču, kjer je bilo dosti ljudstva in partizanov. Tu je bila tudi postaja za prvo pomoč. Bomba, ki je padla tik pred zakloniščem, je ranila nekaj partizanov spremnega bataljona Vrhovnega štaba. Enemu izmed njih je raztrgala želodec. Tu v zaklonišču ga je zdravnik operiral, Tito pa je držal ranjenčevo glavo.

»Glavo sem mu držal,« se spominja Tito. »Debele potne kaplje so mu stopale na čelo. Operiran je bil brez anestezije. Ranjeni tovariš se je krepko držal. Poskušal sem ga tolažiti: ‚Ne boj se, operacija se posreči.‘ Nekaj sekund kasneje mu je glava omahnila v mojih rokah.«

Na zasedanje AVNOJ so prihajali delegatje iz najoddaljenejših krajev Jugoslavije. Vsi so potovali oboroženi, ker so morali z osvobojenega ozemlja prehoditi kraje v nemških rokah. Nekatero delegacije so se morale tudi boriti. Najdlje so potovali Črnogorci, ki so morali prehoditi nad 300 km čez gore in prepade, vse peš in oboroženi.

Politbiro CK KPJ je razpravljal v Jajcu o tem, ali naj sporoče Kominterni, da bodo sestavili začasno vlado, da kraljevski vladi vzamejo pravico biti vlada Jugoslavije, in da bo kralju Petru vrnitev v Jugoslavijo prepovedana. Ker so pa vedeli že s prvega zasedanja AVNOJ, ko je Moskva s svojo intervencijo prepovedala sestavo nove, začasne vlade v Jugoslaviji, kar bi lahko imelo prav težke posledice za nadaljnji razvoj borbe, je Politbiro CK KPJ sklenil, da sporoči Kominterni le to, da se sestavi začasna vlada, ne, da sklene AVNOJ odvzeti kraljevi vladi zakonitost in prepovedati kralju Petru vrnitev v Jugoslavijo.

Zato je poslal tovariš Tito dne 26. novembra v Moskvo tole brzojavko:

»28. novembra se začne plenum Antifašističnega sveta Jugoslavije. Dnevni red: Reorganizacija Sveta v začasni zakonodajni organ narodov Ju-

goslavije. Drugič, ustanovitev Nacionalnega komiteja kot začasne izvršne oblasti, odgovorne Svétu.

Zasedali so že Narodni svéti v Sloveniji, Hrvaški, Bosni in Hercegovini, Črni gori in Sandžaku, v katerih so bili izvoljeni delegatje, ki se bodo udeležili zasedanja plenuma. Delegatje so bili izvoljeni tudi v Makedoniji — med njimi DMITAR Vlahov in VLADO Pop-Tomov. Svoje delegate je poslala tudi Srbija.

Prispelo je že kakih 200 delegatov iz raznih krajev države. Dobro bi bilo, da jim Vseslovanski komite pošlje pozdrav. To bi veliko pomagalo za še boljši razvoj osvobodilne borbe v Jugoslaviji in na Balkanu.«

AVNOJ je imel svoje seje v dvorani bivšega »Sokola«. Poslopje, v katerem je bila dvorana, so po svojem prvem napadu na Jajce partizani požgali, ko pa so mesto zavzeli, so ga v treh tednih obnovili in izpremenili v Dom kulture. Tukaj je igralo Gledališče narodne osvoboditve Gogoljevega »Revizorja« in še razne krajše igre iz partizanskega življenja. Zdaj je bila dvorana pripravljena za seje AVNOJ. Oder je bil okrašen z zastavami: z jugoslovansko, z rdečo zvezdo na sredi, s sovjetsko, z ameriško in angleško. Seja je trajala vso noč.

Ravno tisti dan, preden se je začelo drugo zasedanje AVNOJ, je padel, zadet od nemške bombe, Ivo-Lola Ribar, član Vrhovnega štaba. Skupaj z Vladimirom Velebitom in Milojem Milojevićem je bil določen za prvo misijo Vrhovnega štaba, poslano v zvezni štab na Bližnjem vzhodu. Z letali bi jih morali prepeljati v Italijo, angleški avioni pa niso mogli pristati. Prav tiste dni pa je pribežal iz Zagreba neki domobranski častnik na nemškem lahkem bombniku »Dornier 17«. Takrat so sklenili, da jugoslovanska delegacija še z dvema angleškima častnikoma s tem letalom poleti v Italijo. Letalo je bilo že pripravljeno, da se dvigne s partizanskega letališča blizu Jajca, ko se je pokazal izza hriba nemški izvidnik. Nameril se je naravnost na skupino, ki je stopala v letalo, in vrgel iz višine nekaj sto metrov dve bombi. Tako so izgubili življenje Lola Ribar, angleška oficirja Donald Knight ter Robin Weatherley in še en partizan. Jurica, mlajši brat Lole Ribarja, slikar, je padel mesec dni prej v Črni gori v boju s četniki.

Oče Lole Ribarja dr. Ivan Ribar je prišel prav ta dan iz Slovenije v Jajce na zasedanje AVNOJ. Ni še vedel za smrt niti svojega mlajšega sina Jurice, ne za smrt starejšega sina Iva. Ko je prišel k Titu, mu je ta po pozdravu povedal, da je Lola padel.

Staremu Ribarju ni prišla solza v oko, rekel je le:

»Ali je Jurica daleč proč in so mu sporočili, da je Lola padel? Težko mu bo.«

Tito je šele ta hip spoznal, da oče ne ve, da je padel tudi njegov mlajši sin. Nekaj trenutkov je molčal in preudarjal, kaj naj stori, nato pa je pristopil bliže k Ribarju, ga prijel za roko in dejal tiho:

»Tudi Jurica je padel pred mesecem dni v boju s četniki v Črni gori.«

Stari Ribar je molčal, potem pa je objel Tita:

»Težak je ta naš boj . . .«

Še tisti večer so pokopali Lola Ribarja. En bataljon Prve proletarske je stal v vrsti na trgu v Jajcu. Zadnji se je poslovil od Lole njegov oče. S krepkim glasom, ki mu je le kdaj in kdaj zadrhtel, je govoril borcem Prve proletarske:

»Nobena sila ne zaustavi narodov te zemlje v njihovem boju za osvoboditev.«

Potem so prenesli krsto s truplom Lole Ribarja na skrit kraj in jo tam začasno zakopali, kjer je bila nevarnost, da Nemci in četniki ne zvedo za grob in ne uničijo trupa.

Drugo zasedanje AVNOJ je pomenilo za Jugoslavijo najvažnejši dogodek v drugi svetovni vojni, ker je bil pravzaprav na njem položen temelj nove države. Predvsem je bil na tem zasedanju ustvarjen Nacionalni komite, izvršilni organ AVNOJ s funkcijamičasne vlade. Na svojem drugem zasedanju je AVNOJ napravil sklep, s katerim je odvil emigrantski vladi v Londonu pravico biti vlada Jugoslavije. Prav tako je sklenil, da se kralju Petru in drugim članom vladarske rodovine Karađorđevićev prepove prihod v Jugoslavijo, da pa se vprašanje definitivne oblike državne ureditve — republika ali monarhija — reši po vojni. Razglašeno je bilo, da bo nova Jugoslavija osnovana na federativnem principu.

Prav tako je bilo sklenjeno, poslati poziv ameriški vladi, da stavi embargo na zlate rezerve Jugoslavije, ki so jih pred Hitlerjem prenesli v Washington in jih je zdaj kraljevska emigrantska vlada brez usmiljenja trošila.

Na predlog Josipa Vidmarja so uvedli v Narodnoosvobodilni vojski naslov maršala. Že ko je izšel prvi ukaz Vrhovnega štaba o imenovanju generalov v naši vojski, je predložil tovariš Kardelj, da se uvede naslov maršala, česar takrat Tito ni sprejel. Slovenska delegacija pa je na zasedanju AVNOJ spet predložila isto in predlog je bil sprejet z burnimi manifestacijami. Ko je AVNOJ podelil tovarišu Titu kot prvemu ta naslov, je bil Tito nenavadno presenečen in vznemirjen.

Po končanem zasedanju je poslal CK KPJ v Moskvo naslednjo brzojavko:

»Konec novembra je bilo v Jajcu drugo zasedanje AVNOJ, prej pa so imeli svoje skupščine pokrajinski sveti Slovenije, Hrvaške, Bosne in Hercegovine, Sandžaka in Črne gore. Od 208 izvoljenih delegatov vseh narodov je bilo navzočih 142; ti so prinesli pooblastila tudi za drugih 66 delegatov, ki so imeli pravico glasovanja. Sestava nacionalnih delegacij dokazuje, da je nar.-osv. gibanje najširše zajelo ljudi vseh demokratskih skupin, delo zasedanja pa je bila izredna manifestacija najpopolnejše enotnosti in bratstva vseh narodov Jugoslavije. Glavno poročilo o razvoju narodnoosvobodilnega boja narodov Jugoslavije v zvezi z mednarodnimi dogodki je imel Josip Broz-Tito, sprejeto pa je bilo z največjimi ovacijami in navdušenjem. — Bosenski delegat dr. Vojislav Kecmanović, prvak SDS, je predložil deklaracijo Sveta in tri važne sklepe. — Prvi: AVNOJ se konstituira v vrhovno zakonodajno in izvršilno predstavništvo, katerega predsedstvo imenuje Nacio-

nalni komite osvoboditve Jugoslavije z značajem začasne vlade — drugi: postavlja federativno načelo ureditve Jugoslavije — tretji: odvzema vse pravice pobeglim vladam in prepoveduje prihod v državo kralju Petru do osvoboditve celotne države, ko bo ljudstvo odločilo o vprašanju kralja in monarhije. — Sprejeti so bili tudi drugi važni sklepi. — Na predlog slovenske delegacije se uvaja v NOV naslov maršala Jugoslavije. — Novoizvoljeno predsedništvo AVNOJ je na predlog Slovencev in ob dolgih, burnih ovacijah podelilo ta naslov vrhovnemu poveljniku Titu.

Na Svetu izvoljeno predsedništvo šteje 64 članov — predsednik dr. Ivan Ribar, podpredsedniki Moša Pijade, Antun Augustinčič, Josip Rus, Marko Vujačić in Dmitar Vlahov, sekretarja Rodoljub Čolaković in Radonja Golubović ter 56 članov predsedstva.

Predsedstvo je imenovalo Nacionalni komite, ki je bil takole sestavljen: predsednik in poverjenik za narodno obrambo maršal Jugoslavije Josip Broz-Tito, podpredsedniki Edvard Kardelj, Vladislav Ribnikar, ki je hkrati tudi poverjenik za informacije ter Božidar Magovac; poverjeniki: za zunanje zadeve dr. Josip Smodlaka, za notranje zadeve Vlada Zečević, za prosveto Edvard Kocbek, za narodno gospodarstvo Ivan Milutinović, za finance Dušan Serbec, za promet Sreten Žujović-Crni, za zdravstvo dr. Milivoj Jambrišak, za ekonomsko obnovo Tudor Vujasinović, za socialno politiko dr. Anton Kržišnik, za sodstvo Frane Frol, za prehrano Mile Peruničić, za zgradbe dr. Rade Pribičević, za gozdarstvo in rudarstvo polkovnik Sulejman Filipović.

30. XI. 1943.«

AVNOJ je zasedal v istem času, ko je bila konferenca med Rooseveltom, Stalinom in Churchillom v Teheranu. Kakor je znano, so poleg vprašanj splošne strategije zaveznikov v boju proti Hitlerju, poleg vprašanja druge fronte ter določanja točnega dne, kdaj se začne druga fronta, razpravljali na tej konferenci tudi o prispevku Jugoslavije v boju proti silam osi. Roosevelt, Stalin in Churchill so v Teheranu ugotovili, da je osnovna sila, ki se bojuje proti Nemcem v Jugoslaviji, Narodnoosvobodilna vojska pod Titovim poveljstvom.

Končno je bila po dveh letih in pol žilavih bojev in naporov po zarotitvi skoraj vsega sveta, da se ne bi razvedela resnica o Jugoslaviji, ta krivica popravljena. S sklepom v Teheranu so jugoslovanske partizane dejansko priznali za zavezniško vojsko. In to z izrecnim sklepom treh vodij protifašistične koalicije. V objavi o teheranskih sklepih je prišla na prvo mesto točka o omenjenem priznanju partizanov Jugoslavije. Druga točka govori o eventualni možnosti, da Turčija stopi v vojno, tretja točka o Bolgariji, četrta, da se začne druga fronta, oziroma operacija »Overlord« v maju 1944, peta točka o tem, da se vojaški štabi zavezniških sil še naprej posvetujejo o bodočih operacijah zavezniških vojsk. Popolno besedilo o podpiranju partizanov Jugoslavije se glasi:

»Konferenca je soglasna v tem, da je treba, kolikor najbolj mogoče, partizanom v Jugoslaviji pomagati z vojnim materialom in opremo, prav tako pa tudi z operacijami poveljstva.«

Ta sklep so skupno podpisali Churchill, Stalin in Roosevelt 1. decembra 1943.

O konkretnih sklepih v Jajcu Tito ni vnaprej seznanjal predstavnikov te ali one velesile, čeprav jih je v glavnih potezah, kakor jih je v prej navedeni brzojavki sporočil vladi ZSSR, javil tudi generalu Fitzroy Mac-Leanu, šefu zavezniške vojne misije pri Vrhovnemu štabu. To je bila jugoslovanska zadeva, izključna pravica jugoslovanskih narodov, to je bil sklep, temelječ na principih, za katere so se borili združeni narodi v drugi svetovni vojni. Resolucija AVNOJ pravi dobesedno takole:

»Narodi Jugoslavije z veseljem sprejemajo in pozdravljajo sklepe moskovske konference predstavnikov vlad ZSSR, Velike Britanije in ZDA, ki vsem narodom jamčijo pravico, da sami po prosto izraženi volji rešujejo vprašanje svoje notranje državne ureditve. Ti sklepi so prevažni tudi za narode Jugoslavije, ki so s svojim žilavim osvobodilnim bojem pokazali svojo voljo in pripravljenost, da svojo skupno domovino sami izgrade na novih temeljih resnične demokracije in narodne enakopravnosti.«

Tako so v Moskvi izvedeli za sklepe AVNOJ, posebno še za odvzem zakonitosti kraljevski begunski vladi in o prepovedi vrnitve kralju Petru šele, ko so bili že sprejeti, se pravi, iz brzojavke CK KPJ z dne 30. novembra 1943. Prva reakcija v Moskvi je bila strašna: Radijski postaji »Svobodna Jugoslavija« je bilo ukazano, da ne sme objaviti resolucije o prepovedi vrnitve kralja Petra v Jugoslavijo, še več, jugoslovanskega predstavnika v Moskvi Veljka Vlahovića so posvarili in dali vse njegove oddaje za »Svobodno Jugoslavijo« v moskovskem radiu pod cenzuro. Manuilski mu je sporočil Stalinovo naročilo:

»Hajjajin je strašno hud. Meni, da je to udarec z nožem v hrbet ZSSR in sklepom v Teheranu.«

Ta Stalinova reakcija je Jugoslovane presenetila. Tedaj jim ni bila jasna. Značilno je bilo le, da je Stalin že konec leta 1942, ko je prvič zasedal AVNOJ, bil proti ustanovitvi Nacionalnega komiteja. Ne ustanoviti Nacionalnega komiteja, ne dati ljudskim množicam v Jugoslaviji jasne perspektive, zakaj se bore, perspektive boja za novo Jugoslavijo, ki bo povsem različna od stare Jugoslavije pod vladarsko rodovino Karađorđević, vse to je pomenilo odreči se vsemu, kar je bilo doseženo v dveh letih in pol. To bi pomenilo konec jugoslovanske revolucije. Ta Stalinov korak je postal Jugoslovanom popolnoma jasen šele pozneje. V Jajcu je bilo razglašeno in ustvarjeno načelo »Jugoslavija Jugoslovanom«, ne pa interesno območje te ali one velesile!

Tudi na Zahodu so s presenečenjem sprejeli vest o ustanovitvi Nacionalnega komiteja, toda tam so se morali pomiriti s fait accompli. Razmerje sil v Jugoslaviji je bilo tako, da je moralo biti vsakemu realnemu politiku jasno, kakšna Jugoslavija bo izšla iz te vojne. Poleg tega pa so bili v Londonu in Washingtonu globoko prepričani, da se je Tito posvetoval s Stalinom, preden so napravili sklepe v Jajcu. Ker komentarji na Zahodu niso bili tako ostri, ampak za Jugoslavijo celo ugodni, so se v Moskvi premislili in je šele 14. decembra, dva tedna potem, ko so bili že obveščeni o sklepih AVNOJ, izdalo ministrstvo za zunanje zadeve ZSSR naslednjo izjavo:

»Te dogodke v Jugoslaviji, ki so jih prav razumeli že v Angliji in ZDA, ima vlada ZSSR za pozitivna dejstva, ki bodo pripomogla k nadaljnji uspešni borbi narodov Jugoslavije proti hitlerjevski Nemčiji. Ti dogodki pričajo tudi o resnem uspehu novih voditeljev Jugoslavije pri zedinjenju vseh ljudskih sil Jugoslavije.«

Iz knjige Vladimira Dedijera Josip Broz-Tito, prispevek za življenjepisa. Prevedel Jože Zupančič, 1953.

Narekovano pismo

Tone Ondan pod Ilovo goro
Seliškar govornil z drobno sem ženo;
bila je ljubka starka, siva,
obličje njeno ko zorana njiva
in venček spomladanskih rož
nosila je na grob.
V njem so sinovi in njen mož.

Za grobom širna hosta je zelena.
»Tu spe!« je dahnila
in v molk omahnila,
v očeh zasi je sreča ji zdrobljena
in vpraša, kot je med sosedi prav:
»Je Tito zdrav?«

Potlej prek groba v dalje se zasanja,
njen glas ko spev nekdanjih dni pozvanja:
Ko padel v borbi je moj prvi dragi,
dejal mi je, umirajoč med vrati:
Le nič ne skrbi, mati!